

FUND OG FORSKNING

BIND 60

2021

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 60

2021

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 60

2021

With summaries

KØBENHAVN 2021

UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget:
Den store julegås ankommer med *Julemandshæren* til Københavns Rådhus i 1974
(se side 273). Fotograf: Nils Vest. Tak til fotografen for tilladelse til
at måtte bringe dette fotografi.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten se side 130

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:
Claus Røllum-Larsen

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog i dette nummer artiklerne under 'Fund'.

Grafisk tilrettelæggelse: Narayana Press

ISSN 0069-9896

KORT OVER CHARLOTTE AMALIE HAVN OG BY, ST. THOMAS, O. 1684-1688

AF
RASMUS CHRISTENSEN

Blandt mange spændende og smukt udførte kort over Caribien og det tidligere Dansk Vestindien i Det Kgl. Biblioteks kortsamling, findes et næsten undseeligt kort, der, som denne præsentation vil vise, godt kunne gøre krav på en vis opmærksomhed grundet dets alder og indhold. Kortet forestiller havnen og byen Charlotte Amalie på øen St. Thomas, der var en del af de tidligere danske kolonier i Caribien fra 1672 til 1917 (ill. 1).¹ Det er ikke bevaret i sin helhed, idet der er taget en stor bid af det nederste højre hjørne samt lidt af to andre hjørner. Hverken tegnerens navn eller årstallet er angivet. Kortets nuværende titel, *Indløbet til St. Thomas*, er påført med blyant i nyere tid. Den øvrige, originale tekst er overvejende på tysk.

Ved første glimt ser kortet nogle steder lidt skitseagtigt ud, men kigger man grundigt efter, vil man se, at en del af kortet er veludført og sine steder omhyggeligt koloreret, mens en del forekommer mere ufærdigt. I Det Kgl. Biblioteks oplysninger om kortet står anført, at det er fra 1802; sikkert fordi det i samlingen har befundet sig med to andre kort, der let har ladet sig datere til netop 1802, da de blev udfærdiget i forbindelse med den første britiske besættelse af øerne i 1801-1802.² Ved nærmere studie af kortet viser det sig dog, at denne

¹ Det Kgl. Bibliotek, Kortsamlingen (KB, K) 4340, 112-0-1802/3.

² Kortene har titlen *Plan over de af Engælænderne anlagde Batterier og Bygninger paa Halv-Øen som formerer den venstre Side af Indløbet til St. Thomæ Havn*. KB, K 4340, 112-0-1802/1-2. Engælænderne opførte batterier og bygningen på det, der i dag er øen Hassel Island, under deres første besættelse af Dansk Vestindien i 1801-1802, Jens Vibæk: *Dansk Vestindien 1755-1848. Vestindiens storhedstid*, 1966, s. 219-226.

Ill. 1. Kort over indløbet til havnen på St. Thomas fra midten af 1680'erne.
Det Kgl. Bibliotek, Kortsamlingen 4340, 112-0-1802/3.

datering ikke holder, men at kortet nok er på den gode side af 100 år ældre. Det betyder, at kortet faktisk er det ældste, detaljerede kort over en af kolonierne i det tidligere Dansk Vestindien, der er bevaret frem til i dag.³

³ Af andre tidligere kort over det tidligere Dansk Vestindien i Det Kgl. Biblioteks og Rigsarkivets samlinger kan nævnes Gerard van Keulens kort over St. Thomas fra 1719 (ill. 2) og et kort over St. Thomas fra omkring 1730, formentlig udført af C. von Neno, hhv. KB, K 4340, 112-1-1719/1 og Rigsarkivet (RA), Rentekammeret 337:43. Derudover findes et engelsk kort, der med fokus på befæstnings- og havneforhold skitseagtigt gengiver indsejlingen til Charlotte Amalie, udført af John Jenifer ca. 1687, gengivet hos J.O. Bro-Jørgensen: *Dansk Vestindien indtil 1755: kolonisation og kompagnistyre*, 1966, s. 85.

Indhold

På kortet ses indløbet til Charlotte Amalie havn og by og det omkringliggende landskab. På trods af kortets ufærdige karakter, giver det et billede af den spæde kolonis udformning og infrastruktur, der ellers kun er kendt fra skriftlige kilder.⁴ Øverst på kortet ses Christians Fort, hvis anlæggelse blev påbegyndt kort efter øen blev taget i besiddelse af danskerne i 1672, og den nærliggende by Charlotte Amalie bestående af en række huse ("Charlotta Amalien Stat"). I fortets umiddelbare nærhed ses en brønd ("brunn"), et søbatteri ("wasserfort"), en smedje ("Smide"), den hollandske reformerte kirke ("Hollandt Kirche"), et par pakhuse ("pakhäuser") og bødkerens hus eller værksted ("Kyperhus"). Derudover ses nordøst for fortet et rettersted med en galge, og hvad der kan være to pæle eller yderligere to galger, der ikke er tegnet færdigt. En detaljeret beskrivelse af området umiddelbart øst for fortet forekommer i en noget senere beretning om St. Thomas fra 1740'erne, der dog ganske fint beskriver området, som det også må have set ud på den tid, hvor kortet blev udført:

"Dernest ved igien er en stoer Grøn Eng som kaldes Savanen, hvor udi er et Lidet Brack-Vand; i Dette Vand aulis og fanges der adskillige Sorter Fisk (...). Henne under Flag-Bærger [på kortet "Schmids Berg"] i samme Eng staar en Galge, hvor under de u-ærlige Slaver bliver pidskede og brændemærket. (...) [V]ed siden der af Engen, jmellem den og Søen, gaar et Langt Smalt og Høj Brinket Strimmel Sand-Iord, som er opkasted tid effter anden af Haved. Den tager sin Begyndelse med dend Eene Ende af Fortes foed eller Klippe, hvor der er en Liden smal Reende, hvor det forberørte Brack-vand Løber baade jnd og ud til stranden, og der er en Broe over til Dend Sand-Jord, og Løber saa Langs ud hen med Søe-Kandten til foeden af Flag-Bierget, dend kand være saa Lang og saa Breed som heele Kiøbmager-gaden, hvilcket er en Indvied Kirke-gaard for alle Christne (...). Strax ved Ingangen paa dend staar Compagniets Smeedde (...). [N]oget der fra staar dend reformeerte-Kirke, af Muur og Bindings-

⁴ Den ældste egentlige beskrivelse af kolonien på St. Thomas er Michel Michelsens "Relation om St. Thomas og St. Jans Tilstandt," der beskriver koloniens tilstand i 1686. Bilag til negotiejournal 1688, RA, Vestindisk-guineisk Kompagni (VgK) 446:366.

verck op-bygt og med Brædder uden paa over alt bedekket og over alt Røed anstrøgen; den er ickuns som et Lidet Huus Og med Singel eller spaan-tag paa. (...) Indigoe Plantagen, som der i forige tiid har været paa Flag-Bierget, [er nu] øde”.⁵

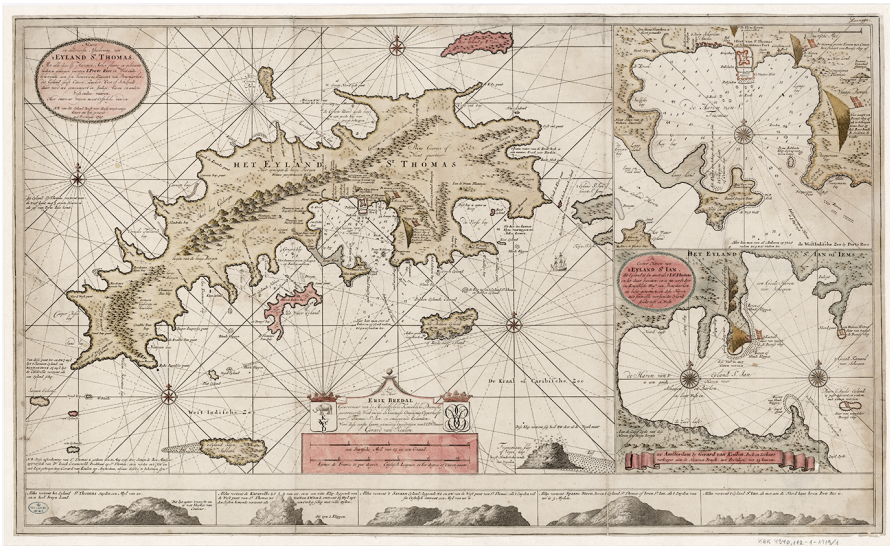
Langs havnen og ind i landet løber øens hovedfærdselsåre Kongevejen (“Königsweg”), i hvis nærhed der tre steder findes indigoværker (“jndichowerk”). Der, hvor vejen ender i den sydøstlige del, findes det gamle vagthus (“alt Corps des gardes”) og på bjerget nord for Christians Fort, det såkaldte Baggertsbjerg (“Baggersberg”), et tårn (“thurm”); det tårn, som i den tidlige tid var kendt som Skytsborg og hvis rester indgår i det tårn, der i dag er kendt som Blackbeard’s Castle. Både vest og sydøst for byen ses nogle topografiske forhold, der hurtigt blev udvisket fra landskabet af den voksende koloni, nemlig de sumpede områder (“Morast”) og ferskvandssøen (“frisch wasser”). Disse blev efterhånden drænet for at skabe bedre landbrugsjord i takt med, at der blev anlagt flere plantager. Hvornår dette skete vides ikke, men af et kort fra 1718, udført af Gerard van Keulen, fremgår det, at områderne er tørlagte (ill. 2).

Foruden de ovenfor fremhævede elementer er også angivelsen af de på den tid eksisterende huse og plantager, hvor navnet på ejeren er anført. Et par steder er der ovenikøbet gjort et forsøg på at markere afgrænsningen af de enkelte plantagegrunde med stiplede linjer. I de fleste tilfælde har det været muligt at aflæse og sammenholde ejernes navne med en folketælling fra 15. maj 1686.⁶ Således optræder blandt ejernes navne, navnet på koloniens første guvernør Jørgen Iversen, kaptajn Daniel Moy, sekretær Mathias Borel, kaptajn Jasper (Jansen), viceguvernør Christoffer Heins, plantageejerne Simon von Okeren og Lucas Volkersen samt fændrik Christen Larsen på den halvø, der siden er blevet til øen Hassel Island. Enkelte steder er blot anført fornavne

⁵ Dansk Vestindien for 250 år siden. J.L.Carstens: *En Almindelig Beskrivelse om alle de Dansk, Americanske eller West-Indiske Ey-Lande*, 1981, s. 54-55. Beretningen er blevet tilskrevet plantageejeren Johan Lorentz Carstens, men er blevet forfattet af en unavngiven person, der havde opholdt sig på øen i seks år, se Louise Sebro, “Kreoliseringen af eurocaribierne i Dansk Vestindien – sociale relationer og selvopfattelse,” *Fortid og Nutid* 2 (2005), s. 100-101, note 13.

⁶ “Mandtall og Specifikation, 1686,” Bilag til negotiejournal 1688, RA, VgK 446:366.

Ill. 2. Kort over St. Thomas med bikort over havnen i Charlotte Amalie og Coral Bay på St. Jan, udført af Gerard van Keulen i 1718. Det Kgl. Bibliotek, Kortsamlingen 4340, 112-1-1719/1.

(“Rasmus” og “Lucas”), hvilket naturligvis besværliggør identifikationen af personerne.⁷

Datering

Kortets omtrentlige udførelsestidspunkt lader sig bestemme med rimelig sikkerhed ud fra detaljerne og navnene på kortet. Her er der flere forhold, der peger i retning af en tidlig datering og faktisk gør en temmelig præcis datering mulig. For det første er der naturligvis ejernes navne, der i de fleste tilfælde har kunnet genfindes i den nævnte folketælling. Koloniens første guvernør Jørgen Iversen var ganske vist død i 1682 efter at være blevet smidt over bord fra et skib på vej til St.

⁷ Navnene er her gengivet, som de forekommer i folketællingen fra 1686, da denne stavemåde stemmer mest overens med stavemåden i andre samtidige kilder og i sekundærlitteraturen. Der er således små afvigelser fra stavemåden på kortet.

Thomas.⁸ Dog optræder hans navn stadig i den første såkaldte landsliste fra 1688, som kompagniet lod udfærdige som en slags folketælling og som grundlag for skatteopkrævningen.⁹ Det skal muligvis ses som udtryk for, at plantagen ikke havde fået en ny ejer og blot stod øde hen.

For det andet er der de topografiske forhold såsom sumpområderne og ferskvandssøen, der antyder, at jorden omkring fortet og Charlotte Amalie ikke var fuldt opdyrket eller bebygget på dette tidspunkt. For eksempel blev den plantage, der tilhørte Vestindisk-guineisk Kompagni anlagt sydøst for fortet omkring det område, hvor ferskvandssøen findes (se ill. 2). Anlæggelsen af kompagniets plantage var ganske vist påbegyndt ved koloniseringens start, men tegneren af kortet har af uvisse årsager ikke gengivet den.

Yderligere er der de tre indigoværker, der findes omkring Charlotte Amalie. Indigo var sammen med tobak, ingefær, bomuld m.m. udbredte afgrøder i koloniens første tid, da den arbejdsintensive sukkerdyrkning endnu ikke var rigtig påbegyndt.¹⁰ Dog var indigoproduktionen på St. Thomas reduceret betragteligt omkring 1700, og man må således formode, at kortet er udarbejdet i en tid, hvor der stadig var en flittig indigodyrkning på øen, som fordrede flere værker.¹¹

Det fjerde forhold der muliggør en ret præcis datering af kortet og giver et *terminus ante quem* for dets udførelse er fraværet af et tårn på bjerget øst for fortet, på kortet kaldet "Schmids Berg" – et bjerg, der var opkaldt efter Erik Nielsen Smit, der som guvernør forestod det første, mislykkede koloniseringsforsøg af St. Thomas i 1665.¹² Tårnet med navnet Frederiksfort blev påbegyndt i 1688 og stod færdig i 1689.¹³ Kortet må derfor være fra før dette tidspunkt. Tager man kortets, visse steder, ufærdige karakter i betragtning, kunne man anføre, at tårnet blot ikke

⁸ Se Johan Heinsen: *Mutiny in the Danish Atlantic World. Convicts, Sailors and a Dissonant Empire*, London 2017, for en grundig analyse af omstændighederne omkring Iversens død.

⁹ Landsliste for St. Thomas 1688, RA, VgK 446:731-732.

¹⁰ Bro-Jørgensen 1966, s. 65-66.

¹¹ Poul Erik Olsen (red.): *Vestindien. St. Croix, St. Thomas og St. Jan*, 2017, s. 77. I 1699 var en vis Peter Smith således den eneste, der med succes dyrkede indigo, se Waldemar Westergaard: *The Danish West Indies under Company Rule (1671-1754): with a supplementary chapter, 1755-1917* [resten af bib data], s. 123.

¹² Olsen (red.) 2017, s. 55.

¹³ Bro-Jørgensen 1966, s. 142.

var tegnet ind. Dog er netop denne del af kortet veludført og bærer ikke det skitseagtige præg, som det er tilfældet andre steder på kortet.

Derimod er det ikke muligt at give en helt sikker *terminus post quem* for kortets udarbejdelse. For de fleste af bygningernes vedkommende kan vi ikke præcist vide, hvornår de er blevet bygget, men kan blot nøjes med at konstatere, at de i hvert fald er opført efter 1672, hvor øen blev koloniseret. Dog fremstår fortet stort set med det udseende, som det havde, da Jørgen Iversen overlod guvernørposten til Nicolai Esmi i 1680. Her ses blandt andet tårnet Trygborg i den nordlige del af forstgården, angivet med en oval, der afspejler tårnets faktiske grundplan og som stod færdigt i 1676. Tårnet Skytsborg nord for Christiansfort stod færdigt i 1678 og søbatteriet syd for fortet, kaldet "Printz Friederich", blev anlagt af guvernør Adolph Esmi i hans første guvernørperiode 1682-1684.¹⁴

Tager vi et kig på de personer, hvis navne er anført på kortet, kan vi dog komme kortets tidligst mulige datering endnu nærmere ved at undersøge, hvornår de er ankommet til St. Thomas eller hvornår de første gang optræder i kilderne. Den seneste ankomne til St. Thomas var Matthias Borel ("Mons. Borel"). Han aflagde troskabsed som kompagniets sekretær den 24. november 1683 til guvernør Adolph Esmi og må være kommet til øen umiddelbart forinden.¹⁵ De nævnte forhold gør det således muligt at datere kortets tilblivelse inden for en relativt kort årrække, nemlig ca. 1684-1688.

Ophav og kontekst

På trods af den rimelig præcise datering, har det ikke været muligt at komme nærmere ophavsmanden til kortet. Den begrænsede mængde tekst gør det svært at sammenligne med håndskriften i andre samtidige kilder. At kortet er på tysk kan næppe indsnævre mulighederne markant, da tysk på dette tidspunkt var ganske udbredt i den danske administration og blandt flere af kompagniets embedsmænd i kolonien. F.eks. var alle periodens guvernører, Adolph Esmi, Gabriel Milan og Christoffer Heins enten af tysk afstamning eller skrev tysk. Dog kan

¹⁴ Bro-Jørgensen 1966, s. 87-88, 142. Bro-Jørgensen daterer inventaret til 1.5.1687, Bro-Jørgensen 1966, s. 290. For inventaret, se Vestindiske inventarier 1680-1704, RA, VgK 446:522.

¹⁵ Landets protokol 1672-1684, RA, VgK 446:484-485.

man måske fremhæve Christoffer Heins, idet han før guvernørposten var løjtnant. Det er muligt, at han i kraft af sin militære baggrund har haft forudsætningerne for at opmåle og tegne kortet.¹⁶ Det må dog forblive en spekulation.

Alternativt kan kortet være et udsnit af et større kort over St. Thomas, der dog ikke er bevaret. Dette omtales af søfiskal Michel Michelsen i en beretning til kompagniets direktion efter hans udsendelse til øen i 1686, med det formål at skabe orden i kolonien efter nogle år, der havde været præget af guvernørerne Nicolai og Adolph Esmi og Gabriel Milan, som ikke havde drevet kolonien efter kompagniets ønsker og forventninger.¹⁷ I beretningen skriver Michelsen: “Landet St. Thomma J Sig Self er heel Bierg og Steen achtig dog Begafvit med heelle Schiønne Vallerier, Bayer, og haufne, Som Kan Seeis af det der Ofver forfattede Cort, huor det ey er bebygt og beboet, finder Mand ey Andet, End Schouf Med Tych begroet under Busch (...)”.¹⁸

Hvis nærværende kort skulle være netop det, som Michelsen refererer til, er det blot en del af et større kort over St. Thomas, hvad der dog ikke yderligere kan underbygges. Vi må derfor nøjes med at konstatere, at kortet i hvert fald er fra den samme periode, som det kort Michelsen refererer til og dermed sandsynligvis det ældst bevarede kort fra det tidligere Dansk Vestindien. Kortet er således en unik gengivelse af kolonien i dens spæde begyndelse, hvor sukkerdyrkningen endnu ikke havde sat sit præg på landskabet, men hvor dyrkningen af andre eftertragtede koloniale produkter stadig dominerede.

¹⁶ Bro-Jørgensen 1966, s. 110.

¹⁷ Bro-Jørgensen 1966, s. 126f.

¹⁸ “Relation om St. Thomas og St. Jans Tilstandt”, Bilag til negotiejournal 1688, RA, Vestindisk-guineisk Kompagni (VgK) 446:366.